

Halmai Péter¹

A Hitel: Széchenyi gazdasági reformkon koncepciója

Gróf Széchenyi István a magyar reformkor meghatározó, emblematikus személyisége. Széles ívű munkásságának központi, ám nem kizárólagos területe a gazdaság volt. Gazdasági reformkon koncepciójának átfogó és alapvető kifejtésére a *Hitel* című, 1830. január 28-án közzétett revelatív erejű művében került sor.

A *Hitel* hátterét súlyos alapvető, megoldandó problémák, várakozó feszültségek képezték. Napirendre került a jövő útját megjelölő irányadás időszerűsége. A javaslattevő nagy erkölcsi tőkével, hatalmas befolyással és tekintéllyel rendelkező mágna s volt.

A közvetlen előzmény a következő volt. Széchenyi 10 000 forint hitelt akart birtokai fejlesztésére felvenni. Ám hitelkérelmét az osztrák bank *fedezet hiányában* elutasította.

A *Hitel* új helyzetelemzés, továbbá a kornak szóló átfogó üzenet. A gazdaságból kiindulva írja le a magyar feudális rendszer válságát. Sajátos helyet foglalt el a magyar múlttal foglalkozó tudományos diskurzusok rendjében: a gazdaságelmélet-történet, a politikátörténet és az eszmetörténet számára is fontos téma. Műfaját tekintve gazdaságtudományi mű, ám egyidejűleg erkölcsnemesítő vitairat. Felvilágosult társadalomjavító és modernizáló publicisztika. Magyarország polgári átalakulása gazdasági-társadalmi programjának összefoglalója.

A Hitel jelentőségének kulcsa

A *Hitel* a gazdaság szempontjaiból kiindulva a magyar feudalizmus válságának teljes helyzetképét írja le. Nem egyszerűen gazdasági elemzés, hanem elvi alapvetés, társadalombírálat, helyzetelemzés és program.

A szegénység valódi oka Széchenyi szerint nem pusztán a gazdaság, hanem a feudális társadalmi szerkezet, a rendszer, a történelmi alkotmány elavultsága.

¹ Egyetemi tanár, Nemzeti Közszo lgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Közpénzügyi Tanszék. Kapcsolat: halmai.peter@uni-nke.hu.

Mindezek miatt a műben ajánlott gyógmód a feudalizmus felszámolásának hosszú távú, részletes programja.

A jogrend átalakításának terve (például az ősiség, a robot vagy a kilenced eltörlése) alapvetően ütközött az évszázados, sarkalatos jogok eszméjéhez ragaszkodó nemesi értékvilággal.

Széchenyi az ütközetet tudatosan vállalta. A régi törvény – vallotta meggyőződéssel – „nem kötheti” meg az új kor kezét. Szinte provokatívan állította pellengérré a hibás nézeteket, megszokásokat.

Vállalt célja volt a közgondolkodás átformálása. A maradiságot és annak érveit könyörtelen gúnnyal bírálta. A reális ön- és körülményismeretben jelölte meg a változás kiindulópontját.

A polgári átalakulást Széchenyi szerint értelmi, viselkedésbeli, kulturális és morális fordulatra szükséges megelőlegeznie és kísérnie.

A *Hitel* társadalom- és közgondolkodás-bírálat, rendszerátalakító üzenete – nem meglepő módon – megosztotta kora olvasóközönségét.

Kiindulópont: közgazdasági elemzés

A *Hitel*ből egyértelműen kitűnik: Széchenyi jól ismerte a klasszikus angol közgazdaságtant (Smith, Ricardo, Sismondi, Say stb. fő műveit). Meghatározó hatással volt Széchenyire Adam Smith *The wealth of nations* (A nemzetek gazdagsága, 1776) című munkája, amelynek alapvető elemei a következők:

- „*Láthatatlan kéz*”: piaci erők és ellenerők. Valamiféle „természeti” rend működik a piaczgazdaságban, s biztosítja annak hatékony működését.
- Az önérdék és a munkamegosztás képezik a piaczgazdaság alapját.
- Közepontban áll a piac önszabályozása (*laissez faire*), amely a munkaerő mobilitását, a földek szabad adásvételét, az ipar és a kereskedelem korábbi állami szabályozásának megszüntetését és a szabad kereskedelmet feltételezi.

A gazdagság forrása (a gazdasági növekedés) Smith szerint a termelőmunkával foglalkozó lakosság arányától és a munka termelékenységétől függ. (Utóbbi pedig a munkamegosztás fejlettségével is összefügg.) Smith gondolati rendszerében a közgazdaságtudománnyal együtt, azzal szerves egységben nagy súllyal szerepel a morálfilozófia.

Széchenyi gondolatmenetének kiindulópontja – Smith-szel összecsengő módon – a következő kérdés: miért gazdag valamely nemzet? A *Hitel*ben összefoglaló válasza a következő:

„Ha az országok s nemzetek előmenetelét, virágzását vagy viszont, azok hátramaradását s hervadását tekintjük, s mindazon okokat kifejteti iparkodunk, melyek növéseket

előmozdították vagy hátráltatták, s mily lépcsőkön emelkedtek fel vagy süllyedtek le: úgy fogjuk találni [...], hogy legtöbbször felemelkedések oka az egészséges agyvelő s a tudományok szoros rendszabási szerint felállított s folytatott intézetek voltak s viszont; úgy fogjuk találni tovább, hogy a *józan szisztéma*, akármily csekély fényű következtetési lennének is eleintén, mégis a közvirágzás és -boldogság valódi alapja s viszont.”²

A „józan szisztéma” igénye egyúttal a *rendszerprobléma exponálása*. A piacgazdaság képezi azt a „természeti rendet”, azaz a józan racionalitás érvényesülésének keretét, amely a társadalom és a gazdaság fejlődését előmozdítja, a jólétet lehetővé teszi.

A rendszer kulcsproblémája

A kulcskérdés: a *kritikus tényező* megragadása. A bonyolult jelenségvilágban alapfeladat a lényeg azonosítása, megragadása. A *Hitel* idézve: „Úgy látszik, valamely hibának kell lenni, mely a jót gátolja; vagy valamely hiánynak, mely miatt jó következtetések nem folyhatnak.” E központi mozzanatot Széchenyi a pénzügyi rendszer hibáiban, a *jelzáloghitel hiányában* ragadja meg.

„Vélekedésemet egyenesen kimondván azt tartom: mindazon szomorú következtetésnek, melyeket érinténk s még bővebben fejtegetni fogunk, s melyeknek mindennapi tanúi vagyunk, nincs főbb oka, mint *pénzbeli összeköttetésünk hibás elrendeltetése s az abból természetesen következő tökéletes híja minden hitelnek*. [...] Ha pénzbeli hitelről van szó – hány szájában hallom azon bölcsen átgondoltnak látszó témát: A *cambium mercantile* igen kívánatos volna, de az alkotmány, a régi famíliák fennmaradását illető gond s helyzetetésünk azt nálunk lehetetlenné teszik.”

A pénzügyi rendszer, azon belül a pénzügyi közvetítés „hibás elrendeltetése” *alapvető rendszerprobléma*. A kereskedelmi hitel hiányának azonban a rendszer mélyében gyökerező okai vannak. A feudális alkotmányos berendezkedés, „a régi famíliák fennmaradásának” mindenáron történő védelme teszik azt lehetetlenné a *Hitel* megírásának idején. Széchenyi már elemzésének e szakaszában a közérdeket, az ország javát emeli ki: „Az ország java nem egyesek s néhány magányosak hasznán, hanem az egész virágzásán alapulhat”.

Széchenyi alapvető megállapítása: a *magyar birtokos szegényebb*, mint birtokához képest lennie kellene. A *Hitel*ben felteszi a kérdést: „Mért gyarapodnak némely országok lakosi mezei gazdaság által, bár földjük rossz? S mért szegényülnek el, vagy csak bajjal élhetnek mások, jóllehet honjokban a föld jó? Mért

² Az idézetek forrása Széchenyi István: *Hitel 1828–1829*. Budapest, Neumann, 2002. Kiemelés e helyen, illetve a továbbiakban a szerzőtől.

hoz köszén- s vasbánya több pénzt az emberek közé, mint arany- és ezüstbánya sat.?” Más helyen pedig:

„vizsgáljuk jó renddel s józan metódussal: sok birtokosink guláik³ s búzavermeik mellett is mért szegények? s mért vannak számosan, kik százezer forintnál több esztendei jövedelmikkel közel járnak a koldusbothoz, vagy immár a szamaritánus irgalmasságára is kerültek? Fejtsük ki hidegvérrel s részrehajlás nélkül: mért nem viszik vagy vihetik iparkodó gazdáink gazdaságikat oly magas pontra, mint azt az éghajlat s föld engedné, s hogy *hazánkban kereskedés mért nincs* – vagy legalább mért nincs olyan, amilyen lehetne?”

Széchenyi aláhúzza: „Minden más országban repülve hoznák a pénzt, s nem mivel a pénzkeresők tán grófok, bárók, nemesek, vagy mivel jó s híres emberek, hanem mivel hypothekát⁴ tudnak adni.” Más helyen pedig arról ír, hogy „mind testi, mind lelki hátramaradásunk egy fő oka a hitel híja”. Illetve: „A hitel híja oka, hogy senki nem jobbíthatja földeit oly mértékben, mint természet szerint lehetők kellene lennie.”

Széchenyi fő következtetése a következő:

„a hitel híját tartam azon oknak: hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene, s magát nem bírja oly jól, mint körülményi engednék; hogy mezeit a jó gazda nem viheti a lehető legmagasb virágzásra; s végre, hogy Magyarországnak kereskedése nincs. S így a hitelt [...] gondolom s hiszem azon talpkőnek, melyen földművelési s kereskedési gyarapodásunk, egyezőval utóbbi felemelkedésünk s boldogulásunk alapulhat.”

A mezőgazdaság modernizálása kulcskérdés

Széchenyi István korában a magyar gazdasági haladás kulcskérdése a mezőgazdaság modernizálása volt, amelynek alapvető akadályai voltak:

- A modernizáláshoz szükséges tőke, pénz hiánya.
- A jelzálogfedezet hiánya: az *ősiség* elavult intézménye akadályozta a nemesi birtokok szabad adásvételét (ősiség, *aviticitas*, *ius aviticum*: a nemesi birtok elidegeníthetetlensége).
- A nem nemesek birtokszerzésének tilalma.
- A birtokos fedezet hiányában nem kapott hitelt.

³ Gulyáik.

⁴ Jelzálogfedezetet.

- A modernizálás további gátja volt a nemesség kiváltságrendszere, az alacsony értékű robotmunka, a feudális ipari, kereskedelmi és szolgáltatási rendszerek együttese.

Széchenyi megközelítésében középpontban áll a *rendszerparadigma*. A „jó rend” a piaczgazdaság. *A hitel rendszerszintű feltételeinek megteremtése a reform központi tényezője.*

A *Hitel*ben Széchenyi a következőképpen fogalmaz:

„a hitel s pénzbeli rendelkezésink jó lábbon nem állnak, jó karban nincsenek – mely pénzünk szűkinek vagy szegénységünknek valódi oka – s hogy [...] éppen azért józanabbat nem tehetünk azon nyilvános és őszinte vallásnál, hogy e részben hátra vagyunk, és szisztémánk nem ér semmit – s így előre lépni s abban javítást tenni kell.”

Átfogó piacosítás, a tőkés piaczgazdaság kiépítésének a programja

Széchenyi saját korára vonatkozó súlyos kritikája szerint „Magyarországnak kereskedése nincs”.

„Kereskedésben is csak kölcsönzött alapon vagy mások példája szerint, kiknek kereskedések van, fejthetjük ki lassan-lassan józan szisztémánkat, s csak az ő útmutatások szerint találhatjuk fel kereskedésünk nemlétének okát, melyet én közelebbről tulajdonítok: A rendelések feleslegének – produktumink szűkinek – communicációk rossz voltának – belső konzumció kis létének – szállítások, transito s vámok körüli bátorság híjának – kereskedési becsület s munkásság némely csorbáinak.”

Mindezt tehát főleg a következők magyarázhatják:

- a túlszabályozás;
- a kínálat rugalmatlansága;
- a kis belső piac;
- a logisztikai és vámfeltételek biztonságának hiánya;
- a kereskedelmi etika és a piaci magatartás hiányosságai.

Széchenyi a túlszabályozástól és az etatista voluntarizmustól óvva, s a piaczgazdaság előmozdításának igényét érvényesítve aláhúzza:

„Ami pedig a kereskedést illeti, kétséget nem szenved, hogy az igen sok beleavatkozás rendszerint több kárt okoz, mint a semmi beleavatkozás – s hogy kereskedést se mozgathatni elő parancs által, mint valamely termék se fog kiterjedtebb időre meghagyás, intés sat. következtében nagyobb mennyiségben természetni, hanem csak úgy, ha nyereséget ad vagy legalább ígér.”

Más helyen pedig a következőképpen fogalmaz:

„jobb [...] kereskedési tárgyban mindent a dolog öntermészeti folyásának átengedni, mint sokat mesterkéltni, mert sokszor a jó szándékú segítségből olyan gát lesz, melyen minden megakad. S mennyi elhibáztat lehetne nálunk mutatni, mert igenis számos avatkozott belé, s a sok szakács elsózta a levest.”

Széchenyi már e művében is hangsúlyozta a *belső piac*, illetve az *inkluzivitás*, az *anyagi javak minél szélesebb* társadalmi elérésének a fontosságát.

„Belső konzumcióról a legnagyobb rész elfelejtkezik, spedig ezen talpköven áll a nemzetek gazdagsága. Anglia manufaktúrai produktumának háromnegyed részét maga konzumálja, s csak annak negyede teszi úgynevezett világkereskedését! Azért, mennél több lakik díszes házban, él jobb eledellel, jár csinos ruhában valahol sat., azaz mennél nagyobb a belső konzumció, annál gazdagabbnak fogom hinni azon hazát. S mennél több kívánja s meg is szerezheti az élet minden javait magának, annál nagyobb lesz a munka s iparkodás azok kiállítására. És sivatag, homoklapány, mocsár végre kies erdőkké, viruló vidékekké válnak. [...] Legyen előbb magunknak elég, s aztán másoknak, s ne csak nekünk, kedves barátom, de mindenkinek, aki hazánk levegőjét szívja. Ennek elérése végett pedig *emeljük minden embertársunkat önméltóságára lelki kifejlése által, s engedjük, hogy az emberiség jussaiban ki-ki osztozzék!*”

E gondolatok forradalmian újak voltak megírásuk időpontjában. Ám időszerűségüket a jelenkorban sem veszítették el. A fenti gondolatokat tovább folytatva, a belső piac fontosságával együtt a belső fogyasztás, mégpedig a társadalom széles körét érintő *inkluzivitás* fontosságát emeli ki: „*Hazánkban mindenkinek vagy legalább a lehető legnagyobb résznek gyomra, feje és erszénye ne legyen üres – sőt hogy ki-ki magának több s több életjavakat s kellemeket szerezni iparkodjon – de azokat fáradozása után minden hihetőséggel el is érhesse, s azokat elérvén bátorságban bírhasa is.*” Más helyütt pedig: „A belső konzumció bírja a közönséget a lehető legjobb s – gazdagabb létre [...] Erről pedig nem is álmodhatni bizonyos s bátorságos⁵ birtok s azon lehetőség, sőt hihetőség nélkül: hogy fáradozása után határtalanul jobban bírhasa magát. S erre módot nem nyújthat senki más a földesurakon s tehetősbeken kívül.”

Gondolatmenete eljut egészen a *közteherviselés* igényéig: „Ezen utolsóknak kell tehát részint a szív ösztöne *s még inkább az ész tanácsa szerint* önmagokon nemes – vagy ha egyenesen ki akarjuk mondani – *józan* diadalmakat nyerni, tudniillik: *az ország terhének egy részét vállaikra venni s így a szántóvető sorsát könnyíteni s méltóságát felemelni.*” A közteherviselés nemes, ám egyúttal józan tett. Annak hiányában nem képzelhető el a fennálló, elavult struktúrák meghaladása, a magyar gazdaság és társadalom mélyreható átalakítása.

⁵ Széchenyi korának nyelvében a „bátorság” biztonságot is jelentett, azaz a szöveg a *jogbiztonság* követelményét húzza alá, amely egyúttal a jelzáloghitelezésnek is előfeltétele.

A megoldás az átfogó piacosítás, a kereskedelem szabadságának a megteremtése lehet. Széchenyi – mai kifejezéssel élve – a külső versenyképesség előfeltételének tekintette a belső piaci viszonyok kibontakoztatását.

További fontos gondolata: a tulajdon egyúttal kötelesség, a felelős és hatékony gazdálkodás kötelezettsége.⁶ Széchenyi megközelítésének központi eleme a piaci racionalitás és a piaci szereplők önérdekének középpontba helyezése. A magánérdek és a közjó kapcsolatát behatóan elemezte.

Különösen plasztikusak a következő sorok:

„Legyen azért a szónok, ki földművelést javasol, bár legékesebb és szívrehatóbb előadású is, nem fog annyira mozdítani, mint egy száraz számolás, mely a nyereséget bizonyulja. – Féltre azért minden pompás és fényes ajánlással [...] s előre inkább a hidegvérű s józan számlálással, mert gazdálkodásban, kereskedésben csak *haszon* vagy *nyereség reménye* mozdít.”

Vagy máshol a következőképpen ír:

„Pénzbeli szisztémákkal szintígy van: mennél bizonyosb a valahai visszafizetés napja, annál nagyobb a meggondolás, tartalék s óvakodás az adósságcsinálásban, s így lassankint annál több a rend, erkölcsiség sat. Mennél több pedig a kibújódsi hátulsó kapu, annál nagyobb a gondatlanság, szelesség a pénzek felvételében, s így lassankint annál több a rendetlenség, erkölcstelenség, sat.”

A fentiekből világosan kitűnik: *a piacgazdaság, a racionalitás rendszere jó működése esetén*, lényeges morális tartalmat hordoz. A felelősség, a teljesítményelv érvényesülése erkölcsi tartalmát tekintve is felülmúlja a felelőtlen, átláthatatlan járadékszerzést ösztönző rendszereket.

A piacgazdaság rendszerében összekapcsolódik a *magánérdek és a közjó*. Ahogy Széchenyi írja:

„a közjóra törekedés s önmagunkért s mieinkért való fáradozás egyenlően kitelik túlünk, s csak úgy tesz bennünket hasznos s egyszersmind boldog polgárokká, ha ezen kötelességeket egymás mellett gyakoroljuk is. A jó hazafi egyszersmind jó gazda is lehet, *s kell is lennie*, mert csak a takarékos és jó rendű lehet közönségesen hasznos s nem csak lármázó hazafi.”

Mindennek alapja csakis a teljesítmény, a munka lehet. Széchenyi a racionális rendszer igényét hangsúlyozza: *„a jól elrendelt munka*, szóval az ész a nemzeti gazdaság talpköve.” Gondolatmenetében szorosan *összekapcsolódik az anyagi javak bősége és a szabadság*: „akárki mit ábrándoz, csak a vagyonos nemzet szabad, s [...] Franklin azt mondja: »könnyebben összerogy az üres, mint a teli zsák«. Az,

⁶ A szociális piacgazdaság 20. századi kategóriája szerint: *Eigentumsverpflicht*.

ki jobban bírja magát, rendszerint függetlenebb, mint az, ki néha más segéd-mére kényszerül.”

Tudás, diszkusszió, módszer, hazafiság

A racionalitás érvényesüléséhez mindenekelőtt *tudás* szükséges. Széchenyi hangsúlyozta az oktatás, a felvilágosítás, de a diszkusszió fontosságát is.

Figyelemre méltók – bár e helyütt részletesen nem elemezhetők – a módszertanra vonatkozó gondolatai. Hangsúlyozta az önismeret, a hibák azonosításának alapvető jelentőségét. A gazdának is azt ajánlja: *„ne keresse a hátramaradást, a hibát másban, mert mással nem – hanem inkább magában, mert magával parancsolhat.”*

Aláhúzta az opposíció, a felvilágosító ellenzés szerepét az értelmes vitában:

„A felvilágosító ellenzés hasznát senki nem tagadhatja. Hogy tudja meg az ember még legalacsonyabb helyzetben is az igazat, ha mindenki minden szavát *igenli*? S hát még magasabb lépcsőn mint tanulhatja ki a dolgok igaz állapotját, ha hiedelmiben soha tagadóra nem lel? S ugyan hogy cselekedhetne józanul a dolgok mibenlétének valódi ismerete nélkül?”

Másutt pedig a következőképpen fogalmaz:

„A gazdaságban hány fiatal birtokos károsodott már az által, hogy próbáit tisztjei s emberei minden ellenzés nélkül helyben hagyák, s észrevételüket szolgálképp elhallgatták? Sok számos intézet⁷ mért szerkesztetett hiányosan, tökéletlenül s rosszul? Mert az alattvalók függésben lévén, szólásnál tanácsosbnak tartották a hallgatást.”

Hangsúlyozza: „Csak mindenoldalú vizsgálat által lelhetni fel az igazságot, s ez csak a gondolatok legszabadabb közlése által valósulhat. Hol a beszéd korlátos,⁸ ott rab a nyelv s csak rabként szól.” Más helyen pedig a következőképpen ír:

„Sokan az ellenzéstől⁹ úgy félnek, mint a setétségtől, az pedig éppen oly szükséges az igazság tökéletesb kifejlődésére, mint ez a nap sugárinak szembetűnőbb tételére. Semmi se lehet az egész világi egyetemben *nyomás és ellennyomás* nélkül. S csak oly tanácskozás szül bölcsességet s áraszt áldást az emberiségre, hol szabad, hidegvérű, tiszta át- s belátás vezérli a vizsgálatot s okoskodást.”

⁷ Intézkedés.

⁸ Ahol korlátozzák a szólásszabadságot.

⁹ A vitától, az ellenkező vélemények kifejtésétől.

A „nyomás és ellennyomás”, az erők és ellenerők harmóniája ismét a smithi természeti rend érvényesítésének igényét tükrözik, a gazdaságban és a társadalom egészében egyaránt.

Hasonló megfontolások miatt hangsúlyozza az ellenvélemények, s az ellenzék küldetését:

„a felvilágosító ellenzésnek soha nem is lehet semmi egyéb célja, mint minden tárgyat a maga józan egyenes útjára s tökéletes súlyegyenbeli járására vezérlni s a minisztériumot arra kényszeríteni, hogy mindent előkeressen, kitaláljon s intezzen el, ami a közjót s közboldogságot legbizonyosabban s legrövidebben eszközli – ezt érti az angol s minden józan az oppozíció.”

Módszerét jól jellemezhetik a következők: „Összehasonlítások által legjózanabb elmélkedni.” Más helyen pedig:

„Valamely tárgynak legmélyebb alapjára ereszkedni sohasem ártalmas, habár néha tán igen unalmas is, de jobbra nagyon hasznos, sőt szükséges, mert csak így óvakodhatni valaminek hibás végénél való megmarkolásátúl, s csak azáltal lehet az elhibázás valódi okát s utóbbi tévedést elkerülni.”

A mély elemzés, a lényeg megragadása, éppen így a komparatív elemzés igénye Széchenyi rendszerszemléletének fontos jelzői.

Módszerét jól tükrözheti a következő idézet: „szükséges helyzetünk s körülményink tökéletes ismerete, tudomány mind hazánkról, mind külföldről, s végre *a józan összehasonlításból szerkesztetett szisztémák életbe hozása*.” Ennél jobban a reform-közgazdaságtan lényegét aligha lehet megfogalmazni. Alapos helyzetfeltárás, összehasonlító elemzés, mindezek alapján normatív koncepció kidolgozása képezi Széchenyi módszertanának alapját.

Különösen elgondolkodtatók zseniális művének zárómondatai:

„Munkám tartalmából ki-ki azt fogja látni: hogy a végsőségeket s túlságokat gyűlölöm s békítés barátja vagyok, szeretném a számos felekezetet egyesíteni, s inkább a *lehető jót* akarom elérni középúton, mint a *képzelt jót*, melyet tán csak másvilágon lelendünk fel, levegőutakon. Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni: *valaha mik voltunk*, de inkább átnézni: *idővel mik lehetünk s mik leendünk*. A múlt esetett hatalmunkból, a *jövendőnek* urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hiábavaló *reminiscentiákkal*, de bírjuk inkább elszánt hazafiságunk s hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják: Magyarország – volt; – én azt szeretem hinni: *lesz!*”

Széchenyi gondolatmenetében összekapcsolódik a *tudás, az oktatás és a diszkusszió*:

„Kölcsönös felvilágosítás és oktatás előbb-utóbb az igazságot úgyannyira kifejti, midőn annak fénye előtűnik, hogy az igazi jót és hasznost végre mindenki elfogadja, a bal- s előítélet, tudatlanság s hazugság serege ellenben pirulva vonul vissza, s oly rettegéssel kerül a valódit, mint bagoly s denevér a napsugárt. És ugyan tagadhatni-e, hogy szinte minden, ami az emberiség előmenetelét, hasznát, díszét sat. eszközölte, nem egyéb kölcsönös felvilágosítás és oktatás gyümölcseinél! A szüntelen diszkusszió szükségére tehát, azaz: hidegvérű, barátságos s mindenoldalú vizsgálás és tanácskozás”.

Máshol pedig úgy fogalmaz: „Diszkusszió nélkül akármi újhoz kezdenek az emberek; egy fő akadályrúl, mely törekedésik ellen szegezni fogja magát, mindég elfelejtkeznek, ti. a minden kezdetbül természetesen következő oppozíciórúl.”

Széchenyi István gondolatai számos ponton kapcsolódnak a *felvilágosodás* megközelítéséhez. Szenvedélyesen állítja szembe a tudást és a tudatlanságot: „észtehetség, példa s a természet örök törvényei alig kaphatnak a sok szívőköd, hiúsági gőzölgés s elmesetetés közt napvilágra! A tudatlan egyoldalú s mindég idehaza ülő azt hiszi s rá esküdne, hogy a külföld minket csudálva irigyel, s csak Magyarország van eszében”.

A *Hitel* gondolatmenetében összekapcsolódik a *tudás, a progresszió és a patriotizmus*: „minekünk ránk, gyermekinkre s honunk minden lakosira nézve legszentebb kötelességünk: önkényesen s így minden zavar nélkül állapotunkhoz s hazánkhoz alkalmaztatva azon ideig-óráiglani áldozatokat tenni, melyeknek más nemzetek előmenetelüket köszönhetik.”

A felvilágosodás szótárából ismert „csinosodás”¹⁰ fogalma átfogó értelmet nyer Széchenyi művében:

„Csinosítsuk értelmünket, terjesszük tapasztalásinkat, keressük fel a tudóst, társalkodjunk az elmetehetőssel, nagyobbítsuk könyvtárinkat, jutalmazzuk a tudományokban, művészetekben fáradozót, haladót – üljünk kocsira, szálljunk hajóra s nézzük a világot – s emeljük hazánkat dicsőbb nemzetek sorába! De mindezekrül, drága olvasóm! mindaddig le kell mondanunk, sőt álmodnunk se szabad, míg szegénységünk a tudatlanság, előítéletek s balvélemények közt valódi szolgaságban fogva tart bennünket. Pénzünk s valóságos tehetségünk pedig addig sohasem lesz, míg a hitel lábra nem áll hazánkban.”

Széchenyi gondolkodásában központi jelentőségű a kiművelt emberfő igénye. Ahogyan fogalmaz: „Az ész erő, s így az ész *boldogság*.” A híres parafrázis pedig a következőképpen szól: „A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma.”

¹⁰ Vö. Kármán József: A nemzet csinosodása. *Uránia*, 1794/III. 261–315.

Rendkívüli érdeklődéssel figyelte a külvilágot. A legkorszerűbb tapasztalatok adaptációjára törekedett. Patrióta volt, de nem a külvilág és más nemzetek ellenében. *A patriotizmus és a progresszió, a pragmatikus megközelítés jellemzi művét.*

Széchenyi meggyőzően hangsúlyozza:

„nem az cselekszik bölcsen, ki hazaszeretetét abban helyezteti, hogy minden idejét annak dicséretére pazarolja, hanem inkább az, ki hátramaradását fejtegeti s boldogításában elősegíteni fáradozik. Ami igazán jó s kitűnő, nem kell annak dicséret; fénylik a gyémánt magában is. [...] Kell tehát ismerni hazánk javait, hiányait s helyzetünket minden oldalról, mert csak így bírhatjuk valódiul jól magunkat. Hogy az országban ami hátra van, előre menjen s ne talán félre, ahhoz legény kell a gátra s ember, a szó legelősb értelmében!”

A hazafiság és a progresszió egyidejű igényét fejezik ki a következő gondolatok:

„S évek tünése után virágozzék egy nemesb s felemeltebb aera következtében a haza, mint örökre készült kert, melyben idegen a nyomorult, hol az ember méltósága szent, s melyben erény s ész a legszebb dísz. Haza sérveivel és szennyeivel dicsekedni csak alacsony vagy gyáva lelkek sajátja, azoknak el nem ismerése s tán még felhőkig emelése – mint sokszor tapasztaljuk – ellenben vakság s tudatlanság jele. Nem tudom, melyik veszedelmesb s ártalmasb; de valamint csak az valódi magyar, ki jussait védelmezni, egyszersmind uráért vérént ontani s hona előmeneteliért legszebb javait feláldozni tudja: úgy csak az érti hazafi kötelességet józanul, ki a hiányt, a csorbát látja, de azon egyszersmind tehetsége szerint segíteni törekszik is.”

A Hitel jelentősége

Széchenyi zseniális művének jelentőségét az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- A *Hitel* korszakos jelentőségű, gazdasági-társadalmi reformot sürgető, egyidejűleg erkölcsnemesítő vitairat.
- Provokatív módon előadott kiindulópontja: a hazai birtokos osztályok a hitellehetőségek szűk és elavult módja miatt nem tudtak kilábalni a gyakran tapasztalható eladósodottságból és az abból fakadó elszegényedésből.
- Átfogó rendszerkritika: a hitel (pontosabban a jelzálogfedezet) hiánya mint cseppben a tenger mutatja a rendszer működésének alapvető torzulását.
- E centrális jelentőségű tényező és az általa meghatározott intézményi és személyközi viszonyrendszer (valójában az átfogó piacosság) áll a mű középpontjában.

Ugyanakkor Széchenyi gondolatmenetében a hitel szélesebb jelentést is kap. A hitel egyúttal társadalmi bizalomként is értelmezhető.

- Melyek a *Hitel* jelentőségének kulcstényezői? Mindenekelőtt a következők:
- Széchenyi új helyzetelemzése és a kornak szóló üzenetei revelatív jelentőségűek voltak.
 - A *Hitel* a gazdaság szempontjaiból kiindulva a feudális rendszer válságának teljes helyzetképét tárta fel.
 - Tanulmányának műfaja nem egyszerűen gazdasági elemzés, hanem elvi alapvetés, társadalombírálat, helyzetelemzés és program.
 - Széchenyi elemzése szerint a szegénység valódi oka nem pusztán a gazdaság, hanem a feudális társadalmi szerkezet és a jogrendszer elavultsága.
 - Következésképpen a gyógymód a feudalizmus felszámolásának hosszú távú, részletes programja lehet.
 - A jogrend átalakításának terve (például az ősiség, a robot vagy a kilenced eltörlése) alapvetően ütközött az évszázados, sarkalatos nemesi jogok¹¹ eszméjéhez ragaszkodó nemesi értékvilággal.
 - Széchenyi az ütközetet tudatosan vállalta. A régi törvény „nem kötheti” meg az új kor kezét. Szinte provokatívan állította pellengérre a hibás nézeteket, megszokásokat.
 - Vállalt célja volt a közgondolkodás átformálása. A maradiságot és annak érveit könyörtelen gúnnyal bírálta. Reális ön- és körülményismeretben jelölte meg a változás kiindulópontját.

Széchenyi alapvető tézise: *a polgári átalakulást értelmi, viselkedésbeli, kulturális és morális fordulatnak szükséges megelőlegeznie, kísérnie*. A gondolatmenetben szorosán összekapcsolódik a gazdaság, az erény és az erkölcs. A magatartás, a viselkedés, a beállítottságok átalakításának programjáról van szó. Az egyéni és közösségi magatartás forradalma a tradicionális nemesi viselkedés helyett a kapitalista modernizáció normarendszerét ajánlja.

A *Hitel* társadalom- és közgondolkodás-bírálata, rendszerátalakító üzenete megosztotta kora olvasóközönségét. Ez a sorsa nem ritkán a reformgondolatok megfogalmazóinak. Ám Kölcsey Ferenc sorai tartós útmutatást adhatnak ebben a tekintetben is: „A sokaságért híven munkálj, de ítéletével ne törődjél. Ha küzdeleidet szerencse koronázzandja, úgy is melletted leszen az.”¹²

¹¹ Lásd Werbőczy István *Tripartitum*ának a sarkalatos nemesi jogokat összefoglaló címeit: I. rész, 9. cím.

¹² Kölcsey Ferenc: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*. Budapest, Neumann, 2003.

Irodalomjegyzék

- Dessewffy József: *A „Hitel” című munka’taglalatja*. Kassa, Werfer, 1831.
- Ferenczy József: *Gróf Dessewffy József életrajza*. Budapest, szerzői kiadás, 1897.
- Hites Sándor (szerk.): *Jólét és erény. Tanulmányok Széchenyi István Hitel című művéről*. Budapest, reciti, 2014.
- Kármán József: A nemzet csinosodása. *Uránia*, 1794/III. 261–315.
- Smith, Adam: *A nemzetek gazdagsága*. Budapest, KJK, 1992.
- Széchenyi István: *Napló*. Budapest, Osiris, 2002.
- Széchenyi István: *Hitel 1828–1829*. Budapest, Neumann, 2002.
- Széchenyi István: *Stádium. 1831*. Lipcse, Wigand, 1833.
- Széchenyi István: *Világ 1831*. Budapest, Neumann, 2002–2003.
- Vaderna Gábor: *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*. Budapest, Ráció, 2013.
- Velkey Ferenc: Bevezetés. In Széchenyi István: *Világ 1831*. Budapest, Neumann, 2002–2003.